

FEJTŐ FERENC:

József Attila poétikája

Miként viszonyult József Attila a költő, a költői művészetéhez; mi-ben látta a költő szerepét a társadalomban, mi volt az elgondolása a költészet rendeltetéséről? E kérdésekre nem nehéz válaszolni, hiszen József Attila nem hagyta az esztétákra s történészekre, hogy majd azok elemezzék a költészetről vallott felfogását. Tudatos költő volt, sőt tudós költő, **poëta doctus**, aki saját maga igyekezett filozófusa, bírálója és értelmezője lenni a saját művészetének. Mindig tiltakozott az ellen, hogy szigorú határvonalakkal válasszák el a költői mesterséget a gondolkozástól, a tudatosodástól, a filozófiától. Hátramaradt írásai arról tanúszkodnak, hogy a harmincas évek elején alaposan tanulmányozta Hegel négykötetes esztétikáját, amely mind a mai napig a legnagyobb szabású kísérlet a művészet lényegének megközelítésére és valóságos kincseshánya a kritikus elmék számára. Nos, Hegel a költészetet, mint általában a művészetet, a **tudatosodás** egyik módozatának, a világmegismerés egyik, a tudománnyal egyenrangú válfajának tekintette. Azt hiszem, József Attila már Hegel tanulmányozása előtt felfedezte, hogy a költészet mindennek előtt tudatra ébredés és ébresztés, sőtét rejtelmek tiszta megfogalmazása, a kifejezhetetlen kifejezésbe való igyekezet. Még diákkorában, költői pályája kezdetén írta egy tanárának, Galamb Ödönnek: „Nagyon furcsa gondolatra akadtam: a művészet tudomány“. Tudomány, azaz megismerés. A zenészek dallammal s ritmussal, a festők színekkel és vonallal, a költők pedig a mondatok ütemezésével igyekeznek napfényre hozni a valóság titkait. József Attila versben gondolkozott, mint Bartók muzsikában. Annyira költő volt, annyira a verselés volt az ő tudománya és metafizikája, hogy költeményeiben sokkal világosabban dolgozta ki még esztétikájának alapelveit is mint prózai tanulmányaiban. A próza, a hétköznapi beszéd nyelve, furcsa módon valahogy olyan volt József Attila számára, mint munkásembernek az ünneplő. Feszengve járt benne, folytonos félelemmel, hogy elgyúri, bepiszkolja. A vers volt az ő természetes nyelve, igazán csak a versben érezte magát fesztelenül, otthonosan. Ép ezért gondolom, hogy a legokosabb, ha költői magatartásának elveit, költészettanát nem prózai feljegyzései, hanem versei alapján próbáljuk kifejteni és evégből azt a költeményét használjuk kiinduló pontként, amelyben rövid életének vége felé, az érzékletességnek és elvontságnak órá oly jellemző, tömény vegyítésével összegezte mondanivalóját a költészethez való viszonyáról és amelynek az **Ars Poetica** címet adta.

Ez a költemény valóban mintegy **summája** József Attila költői fejlődésének; s úgy is tekinthetjük, mint egy nagy költő és nagy ember ünnepélyes üzenetét az utókorhoz a költészet emberi rendeltetéséről.

ARS POETICA

Németh Andornak

Költő vagyok — mit érdekelne
engem a költészet maga?
Nem volna szép, ha égre kelne
az éji folyó csillaga.

Az idő lassan elszivárog,
nem lógok a mesék tején,
hörpintek valódi világot,
habzó éggel a tetején.

Szép a forrás — fürödni abban!
A nyugalom, a remegés
egymást öleli s kél a habban
keccesen okos csevegés.

Más költők — mi gondom ezekkel?
Mocskolván magukat szegyig,
koholt képekkel és szeszekkel
mímeljén mámort mindegyik.

Én túllépek e mai kocsmán,
az értelemig és tovább!
Szabad ésszel nem adom ocsmány
módon a szolga ostobát.

Ehess, ihass, ölelhes, alhass!
A mindenséggel mérd magad!
Sziszegve se szolgálók aljas,
nyomorító hatalmakat.

Nincs alku — én hadd legyek boldog!
Másként akárki meggyaláz
s megjelölnek pirosuló foltok,
elissza nedveim a láz.

Én nem fogom be pörös számat.
A tudásnak teszek panaszt.
Rám tekint, pártfogón, e század:
rám gondol, szántván, a paraszt;

engem sejdít a munkás teste
két merev mozdulat között;
rám vár a mozi előtt este
suhanc, a rosszul öltözött.

S hol táborokba gyült bitangok
verseim rendjét üldözik,
föľindulnak testvéri tankok
szertedübögni rímeit.

Én mondom: Még nem nagy az ember.
De képzeli, hát szertelen,
Kísérje két szülője szemmel:
a szellem és a szerelem!

Íme a vers egésze. Mint oly sok vers József Attila legsikerültebb művei közül, egyszerre világos és talányos. Első olvasásra úgy hat — József Attila akarta is, hogy úgy hasson — mint egy félig-értett rejtvény, amelynek megfejtése izgat. József Attila szerette az egyszerűséget; de nem azt, amely „magától értetődik“, tehát elménket nem is foglalkoztatja; hanem az egyszerűt, amelyet okoskodással mi bogozunk ki a bonyolultnak látszó alkotásból; a „clair-obscur“ (fény-árnyék) mestereinek: Leonardo de Vincinek, Rembrandtnak, Gogának raffinált egyszerűségét szerette!

Térjünk vissza az első strófára s kezdjük keresni a bonyolult mögött az egyszerűt. **Költő vagyok** — mondja József Attila, ellentmondást nem tűrő határozottsággal, és mindjárt hozzáteszi: **mit érdekelne engem a költészet maga?** Meghökkenető, paradox kérdés ez, ugye? furcsa kezdet egy Ars Poetica, egy Költészettan számára. Mi más érdekelne egy költőt, — főleg egy költészetant író költőt, mint a költészet? Mit gondolnánk egy biológusról, aki a biológiáról szóló értekezését úgy kezdené: **Biológus vagyok, mit érdekelne engem a biológia maga?** Am, ha nem rösteljük a fáradságot, kis fejtörés után kitaláljuk, hogy mit akart József Attila mondani e paradoxonával. Azt, hogy — miként az igazi tudóst sem maga a tudománya érdekli, hanem az, aminek megismerésére a tudománya irányul, az igazi kötő számára sem a költészet a probléma, hanem az, **ami miatt, s aminek érdekében** költő. Már Ady is azt valotta: „**Én** vagyok az úr, a vers csak cifra szolgál“. József Attila kevésbé romantikusan fejezte ki magát, ő nem nagy betűvel írta az „én“-t, hanem csak szerényen kis betűvel. Második verskötetének, emlékezzenek csak rá, azt a címet adta: „**Nem én** kiáltok“. „**Nem én** kiáltok, a föld dübörög“ — írta e kötet első versében. Egy más kor gyermeke volt, mint forradalmi elődje, egy oly koré, amelynek vezetői, költői és forradalmi gondolkodói már túljutottak az Ady radikális kortársaira jellemző individualista anarchizmuson, Élet- és önimádaton. De abban megegyezett József Attila Adyval, hogy a költészetet ő is eszköznek tartotta, nem öncélnak. József Attila számára is az igazi probléma nem a mesterségbeli tökéletesség volt, — bár arra is egykezett, mégpedig nem is sikertelenül, hanem az, amit e tökéletessé mívelt költői eszközökkel el akart érni.

Mi volt hát, ami József Attilát, a költőt, a költészetben érdekelte, ha nem a költészet maga? Miben látta a költészet célját? A következő verssorokban felelt rá. „**Nem volna szép** — írta — ha égre kelne az éji folyó csillaga. Az idő lassan elszivárog, nem lógok a mesék tején, hörpintek valódi világot, habzó éggel a tetején.“

A valódi világ az, ami József Attilát, a költőt foglalkoztatta. Nem a „l'art pour l'art“-nak, a költészet szuverénitásának híve volt, hanem a realizmusé, azé a költői magatartásé, amely a költészet jelentőségét a valóság megragadásában, megértésében, megvilágításában látja. És e költészettani realizmus József Attilánál nemcsak természetes beállított-

ság volt, hanem filozófiai és tudományos megfontolásokra épült. Amikor ezt a szót, hogy „valóság“ vagy hogy „valódi világ“ kiejtette, nem egy vulgáris fogalommal, hanem egy bölcséletileg kidolgozott konceptussal élt; a valóságnak arra az értelmére utalt, amelyet a dialektikus materializmus elmélete fejtett ki. Tudjuk, hogy ennek az elméletnek alapvető tétele az, hogy a tárgyi valóságnak az emberi tudattól független létet tulajdonít. A lét független a tudattól, amely tükrözi. Bármennyire nagy kincse és büszkesége is az embernek a tudat, a lét magasabbrendű, időben és értékben előbbrevaló. Az idealista szemlélet az emberi tudat, a szellem, az alanyi értelem és az eszme önállóságát és előbbrevalóságát hirdette. Tulajdonképpen az az esztetikai irányzat is, amelyet „l'art pour l'art“ néven ismerünk s amely a költészetet, általában a művészetet, önálló léttel és fontossággal ruházta föl, s mintegy a valóság fölé helyezte, az idealista szemléleten alapult. A „l'art pour l'art“-ista költő többre becsülte a tükörképet, mint azt, amit az tükrözött. József Attila nem ismerte e költői gógót, szerinte nem volna szép, ha az égre vetítenék az éji folyó csillagát, azaz tudománytalanul összetévesztenék a csillag tükörképét a valódi égitesttel. Egy ilyen szemlélet nemcsak nem igaz, de még csak igazán szép, igazán előkelő sem. Nemcsak hamis, hanem költőileg is haszontalan. Haszontalan, igen, mert az idő lassan elszivárog, — mondta, egy másik gyönyörű versében, a Késői siratóban: **Nem futja az időből...** Az emberi élet túl rövid, a költő élete túlságosan kiszámított, a történelem kényszere is sokkal sürgetőbb, semhogy megengedhetnénk magunknak a fényűzést, hogy „a mesék tején“ lógjunk, azaz a költészetet hamis szemléletre, gyermekes illúziókra, tudománytalan képzetekre alapozzuk. Márpedig mese, legenda, illúzió mindaz, ami elvonja az embert attól, hogy szembenézzen a valósággal. Es ne csak szembenézzen vele, hanem fel is hörpintse, azaz magába vegye, megeméssze, megbirkózzék vele. **„Az igazán szép lélek — írta Hegel is Esztétikájában — a valóságban él és működik.“**

De hát mi az a valóság, amelynek József Attila szerint a költőt foglalkoztatnia kell? E kérdésre adott válaszát elemezve megfigyelhetjük, mily nagyszerűen, mily elemi érzékletességgel tudta József Attila költőivé finomítani az anyanyelvű lételemét elvont tételeit. **„Hörpintek valódi világot“** — írta, már a hörpintés szóval is tudatosan mutatva a valóság **folyékonny** voltát. Minden dialektikusok őse, Hegel antik elődje, Herakleitos vajon nem ugyancsak folyóhoz hasonlította-e a valóságot? *Panta rei*, minden cseppfolyós — mondotta. József Attila is folyóról, majd forrásról beszél. **„Szép a forrás — írja a harmadik strófában — fürödni abban. A nyugalom, a remegés egymást öleli és kél a habból kecsesen okos csevegés.“** Lehet-e ennél tüneményesebben, lehet-e ennél költőiben felcsillogtatni előttünk a valóság örök folyamatosságát, a nyugalomnak és remegésnek, állandóságnak és változásnak ellentéteit, amelyekből kecsesen okos csevegés gyanánt születik meg az új forma, a szintézis?

Ám ne hagyjuk még el ezt a versszakaszt, mert úgy gondolom, még többet tartalmaz, mint az anyagelvű valóság szemléletének költői áttételét. Mintegy tetten érhetjük benne József Attila költői lényének legsajátosabb vonását is, a valósághoz való viszonyulásának, mondhatnám mágiikus varázslatos voltát. Egy másik versében azt mondja a költőről, hogy az „az adott világ varázsainak mérnöke“. És valóban ép e versszakasz, a maga csodálatos asszonanciáival, gyönyörű muzsikájával mutatja meg, mennyi varázslat, mennyi ősi mágiikus elem lappangott József Attila realizmusában. Nemcsak idézte, látta a valóság forrását,

hanem egyszersmint kéjjel megfürdött benne; úgy szemlélte a létet, hogy örömet és fényt facsart ki belőle. Realista volt, igen, de úgy volt realista, mint a modern festők között Gauguin Cézanne és Van Gogh, e tüneményes nagy varázslók! A valóság nem száraz elvontság, hanem konkrét szín, kellem, muzsika, szépség volt számára. Az a becsvágy fűtötte, hogy — mint egy korai versében írta ő maga — egészen átlátszóvá váljék, ragyogó, nagy kristályablakká, az emberi jövődön. De ezen a jözsefattilai kristályablakon át, hacsak tőle függ, legszívesebben szép forrásokat, szelíd sétányokat, békés tájakat, csöndes, megbékélt embereket mutatott volna. Hajnali falucskákat, amelyekből a szelídség nyugodt tehenei ballagnak az úr kegyelmének friss és térdig füves legelője felé. Mert a realista József Attila tulajdonképpen bukólikus költőnek született, a svájci Gessner késő és tehetségesebb utódjának; szeretetre, gyengeségre vágyó gyermek volt, amikor első versét írta és az maradt utolsó pillanatáig. Nem rajta múltott, hanem élete körülményein, a külső valóságon, amely átgázolt az ő belső valóságán, hogy nem a lét örömeinek költője, hanem a küzdelemnek és a forradalomnak harcosa vált belőle, aki „e szörnyű társadalom öntőformáiba lötytyintve“ próbált helyt állani az emberiségért az örök talajon. A „Nem én kiáltok“ kötet egy versének ezt a címet adta: „Harc a békességért“. A békességért harcolt, a jóságért küzdött, a harmóniáért, amelynek ígéretét érezte ki a természet ígézetéből, vállalta korának és sorsának tragikumát.

S most folytassuk József Attila Ars poetikájának elemzését. Látuk, hogy a költészet rendeltetését a valóságos világ szemléletében ismerte föl. Lassalle a szocialistának a feladatát abban jelölte meg, hogy azt „mondja ki, ami van“. József Attila szerint a költőnek is az a fő dolga, hogy versbe szedje, amit a világról tud és felfedez. Mégpedig úgy szedje versbe, hogy a valóság ne csak ne szenvedjen torzulást a vers által, hanem a maga lényegében, mélyebb igazságában mutatkozzék meg. „A költő sose lódít“ — írta egy másik versében, amelyet Thomas Mannhoz intézett. És hozzátette: „Az igazat mondd, ne csak a valódit.“ Vagyis ne csak a nyers valóságot, ne csak a részleges valóságot, hanem az értelemmel megmért, helyes módszerekkel megvilágított realitást, „a fényt, amelytől világlik agyunk, hisz egymás nélkül sötétben vagyunk.“ Ignotus Pál is ebben az eltökélt igazság-kultuszban találta meg József Attila költői magatartásának kulcsát. „Hogy hazugság szép lehet, ezt egyszerűen nem hitte el. Dogmatikusan ragaszkodott a való tényhez — egészen addig a fokig, ahol a ténynek látszata is megszűnik, s kezdődik a sejtelen... Kóklernek tartotta az olyan költőt, ki a kedvesét a hangulat vagy a rím kedvéért szókének dalolja, holott a valóságban barna ő, bármilyen vadul száguldott képzelete, úgy ragaszkodott a valóság minden porcikájához, mint a leltári tárgyhoz, amelyről fejvesztés terhe mellett kell számot adnia. Ha életírói azt olvassák versében, hogy édesanyjának a háború vége felé csirkét szerzett, de mire elvitte neki, holtan találta őt, akkor fogadják el nyugodtan a leghitelesebb adatnak. Ha valahol azt írja, hogy hazafelé menet nézte a jázminokat, akkor mérget vehetnek rá, hogy nem orgonák voltak. Nem lényeges? Lényeges, hogy ő lényegesnek érezte. Hogy minden lényegessé fokozódott fel, amihez hozzányúlt. Ez a dús hangszereléssel visszhangzó túlérzékenysége, ez az intellektuálissá tisztult érzékletesség, az aprólékosnak és a nagynak, a sejtett mindenségnek s a kitapintott porcikának ez az egyszerű- és együtt-érzéklése, az ad szavainak olyan robbanó erőt, sorainak olyan lendületet, mely a foltozott ülepről szóló élcelődését is a démoni humor

levegőegébe repíti s versbeszedett marxista vagy freudista elmékedéseit gyémántporos csillogással hinti be. De ebben leli magyarázatát nem egy zavaros kitérő is, mely verseit szétfeszíti. Személyi célzások, kiegészítő magyarázatok vannak megjelenítő sorai közé zsúfolva. Soha nem talált semmit eléggé szabatosnak, teljes értelműnek. S nem fogadott el pót-szert, kulisszát, egy kötőszó erejéig sem. Leltározott, elemzett, álmódott, de nem retusált. Lehetett szeizmográf, lakmuspapír és varázsvessző, nem lehetett klubjelvény, pántlika és gipszciráda. Lehetett szeszélyes, nem lehetett saját szeszélyeinek kedvtelője. Undorodott a bohémségtől.“

Igen, ez volt József Attila, ilyennek ismertük. Érthető, hogy ezzel a tudatossággal, a tudatnak ezzel a becsületességével, ez erkölcsi kötelességként felfogott realizmussal kiűtött a kurzus, az ellenforradalom, a feudális tekintélyuralom Magyarországból. Ez a társtalanság, amely valamennyiünk osztályrésze volt, akik emberül mertünk gondolkodni, ez az elszigeteltség jutott eszébe, mikor versének negyedik strofájában így fakadt ki: „Más költők — mi gondom ezekkel? Mocskolván magukat szegyig, koholt képekkel és szeszekkel mímeljen mámort mindegyik“. Igen, József Attila nem mocskolta be magát a divatos szeszekkel, nem mímelte a korszerű mámorokat. Ő túl lépett a mai kocsmán, az értelemig és tovább... És e túljutásban csodát látnánk, ha nem tudnók, hogy — mint azt Németh Andor kitűnő József Attila életrajzában hangsúlyozta — bizonyos életkörülmények, ifjúkori környezetének, első barátainak baloldalisága mintegy immunizálták Attilát az ellenforradalmi korszak irracionalista sovén, rasszista áramlatai ellen, amelyek kisebb-nagyobb mértékben a legtöbb magyar intellektuelt megmételtyezték.

Valóban, a kommún bukása után az egész magyar irodalmat a félelem, tanácstalanság és zavar jellemezte. „Szabad ésszel nem adom ocsmány módon a szolga ostobát“ — kiáltotta József Attila. Viszont 1919 és 1945 között igen erőteljes öntudat, nagy szellemi és fizikai bátorság kellett ahhoz, hogy egy író, egy költő ne aljasuljon le az u. n. történelmi középosztály szellemi színvonalára, amely az irodalomtól a maga hitvány illúzióinak, retrográd kedvtelléseinek, a haladó világ és a magyar nép valóságos követelményeitől elszakadt úri szemléletének kiszolgálását követelte meg. Akik még életben maradtak abból a nagy írói nemzedékből, amely az októberi forradalmat mintegy előre érezte és szellemileg előkészítette, azok vagy emigrációba mentek, mint az öreg Ignótus, vagy kisebb-nagyobb ügyeskedéssel, a közizlésnek tett engedelmekkel, a humanizmusnak ártalmatlan elefántcsonttorony ideológiává való átalakításával igyekeztek biztonságba helyezni magukat (Babits és a „Nyugat“). A fiatalok, még ha nagyritkán — ez volt a legjobb eset — ki is vonták magukat a fantasztikusan sekély és durva „keresztény nemzeti“-nek nevezett ideológia hatása alól, ellenzékiességüket Szabó Dezső műveinek olvasásában, romantikus parasztimádatban, s Ady-epigonságban élték ki.

Nos, ez a Szabó Dezsőből fakadt, forradalmi s ellenforradalmi elemeket vegyítő népi romantika József Attilát alig érintette meg. A népies Erdélyi József hatásának tulajdoníthatjuk ugyan, hogy József Attila felfedezte s magáévá tette a népi forma-nyelvet s oly hamar szakított az Ady féle színpadiassággal, a Juhász Gyula-féle mélabúsan borongó esztetizmussal és a Kassák-iskola expresszionizmusával, amelyek befolyása felismerhető első versein. De míg Erdélyi József a népi romantikától a legveszettebb politikai demagógiáig süllyedt, József Attila a népi formákat egyre egyetemesebb, civilizáltabb, egyre bonyolultabb tartalmak

közlésére tette alkalmassá. Nyilvánvalóan 1925-ös bécsi, majd párisi tartózkodásának is része volt abban, hogy már egészen fiatalon tiszta szemmel nézett körül a világban, hazájában és a saját lelkében is. Már a második kötetben, a „Nem én kiáltok“-ban, „**az ucca és a föld fiának**“, azaz a proletárság és a parasztság gyermekének vallotta magát. És a „csillagok“ szó mellé nemsokára ép oly nyugodtan oda merte írni a „gépek“ szót, mint ahogy az időről is azt írta, hogy „expresszen“ jár és a saját lelkéről, hogy „gépvezető“. Rájött, hogy a kerékpár ép oly költői kép lehet, mint a szénásszekér és hogy a proletár bánata csöppet sem kevésbé esztétikus, mint a szegény paraszt keserősége.

Húsz éves volt, amikor Párisban kezébe akadt Lenin könyve az imperializmusról. Abból megtanulta, hogy, mint egy levelében írta — „a polgári szabadságok ideje régen elmúlt akkor, amikor a kapitalista fejlődés elérte az imperializmus fokát... Hogy az imperializmus semmiféle szabadsághoz nem vezet, azt bizonyítani nem is kell. A bolsevizmus pedig egészen másféle szabadságot ígér, mint amelyet eddig ismerünk, stb.“.

József Attila marxista lett és ettől kezdve az volt számára a főprobléma, hogy miként párolja költészeté szocialista világszemléletét. Ha valakinek, hát József Attilának sikerült ez a nehéz feladat. Kérdemelte a jelszót, amellyel Lukács György, Németh Andor szerint már 1925-ben illette, bécsi találkozásuk alkalmából, amikor József Attilát az első, világirodalmi kvalitásokkal rendelkező „proletárköltőnek“ nevezte. Igen, a „Nincsen apám, se anyám“, a „Döntsd a Tőkét“, a „Külvárosi éj“ költője hétmérföldes csizmával lépett túl a magyar kocsmán, maga mögött hagyva azt a háború utáni fiatal értelmiséget, amelyről 1932-ben a Bartha Miklós társasággal való szakítása után, kíméletlen bírálatot írt egy rövidéletű féllégális lapba, a **Szabadonba**, amelyben először dolgoztunk együtt. „Ez a fiatal értelmiség — írja József Attila — amely nemrég még az ellenforradalom élcsapatának számított, az ellenforradalom osztozásakor üres kézzel magára maradt... Reális erejű szövetéses után kellett néznie... A burzsoáziát már kiszolgálták ingyen; a proletársághoz pedig már csak azért sem csatlakozhattak, mert ott vezető szerephez nem juthattak volna. Maradt hát a parasztság, vagyis a falusi burzsoázia és a mezőgazdasági proletáriátus szintézise.“ József Attila tisztán látta, hogy az ellenzéki értelmiségnek mozgolódása tulajdonképpen kimerül bizonyos kulturális parasztbarátság hangoztatásában. Az ifjú titánok a népművészet mellett törtek lándzsát, attól várva, Szabó Dezső nyomán, a fajiság tiszta megőrzését, hogy majd új életre kél az a népművészet, amelyet pedig ép a kapitalizmus tett tönkre. Társadalmi vonatkozásban pedig arra törekedtek, hogy a kisüzemi gazdálkodást tegyék uralkodóvá, holott a mezőgazdasági kapitalista rendszer a kisüzemi gazdaság alapjait még az elmaradott Magyarországon is aláásta. József Attila már akkor, 1932-ben leszögezte, hogy a művelődés felrissítése csak az igazán forradalmi osztálytól, a munkásságtól várható, amely a társadalmat alapjában fogja átalakítani.

Értsük meg: József Attila csöppet sem vetette meg a népművészetet, hiszen már említettük, hogy költészete — akárcsak Bartók zenéje — a népi formák tudatos felhasználására épült föl. De a népművészetet úgy kezelte, mint „jelenlévő multat, hatékony emléket“, mint hagyományt, amely termékenyítő, de csak annak, akinek **van** jövője. És így nem csoda, hogy néhány évvel később, amikor a népies irányzat politikailag is szervezkedni kezdett — a Márciusi Frontra gondolok — József Attila

a tudományos szocializmus nevében „romantikusnak“ bélyegezte a mozgalmat. Hangsúlyoznom kell, hogy akárcsak a Szép Szó többi vezető munkatársa, József Attila sem zárkózott el a népiesekkel való fegyverbarátság elől „amíg azok valóban demokratikus és szociális követeléseikkel megérdemlik a rokonszenvet“ (a Szép Szó 17. számában írt cikkét idézem), de nem titkolta el aggályait azokkal az ellenforradalmi, városellenes, antiszemita, proletárelélenes hangokkal szemben, amelyeket az új népies együttesből ki lehetett hallani. Akkor is, később is, szemünkre hányták Moszkvába élő emigráns körökben, hogy mi — u. n. urbanisták, hibát követtünk el, amikor nem tettünk éles különbséget a népiesek baloldali és jobboldali szárnya között; ám e disztikciót megnehezítette az, hogy a baloldali népiesek mint Veres Péter, a nyilvánosság előtt igen sokáig szolidárisnak mutatkoztak a szélső jobboldal felé hajló elvbarátaikkal. Viszont József Attila kétségkívül nagy politikai tisztánlátásról tett tanúságot, amikor a magyar népiesek előtt a francia Front Populaire példáját lebbentette föl, azét a Népfrontét „amely a népi érzés hagyományait a mai tudományos észleletek alapján gyakorlati szabadságvédelmi és gazdasági-szociális tartalommal telíti.“ Végül is, ha József Attilát összehasonlítjuk költő kortársai legtöbbszörével, nem tagadhatjuk meg tőle a csodálatot, amiért józan tudott maradni a koholt képek és mímelt mámorok tombolásának idején. József Attila eljutott az értelemig, azaz a tudományos felismerésig, de tovább is eljutott és ez a tovább az ő versében az akciót, az eszmék megvalósításáért való küzdelmet jelenti, amelybe mint költő és mint polgár bekapcsolódott. „Lelkem nem ily honos“ — kiáltotta a Horthy Magyarországnak. „Én nem így képzeltem el a rendet“. Nem úgy képzelte el a rendet, hogy számontartják, mit telefonált, s aktákba írják, miről álmodott. Nem úgy képzelte a létet sem, hogy könnyebben tenghet, aki alattomos; nem úgy a népet, hogy retteg, hogyha választ...

Ars poeticájának hatodik strófájában mondja meg József Attila, hogyan képzelte el a létet és milyen rendért kívánt harcra szállni, tudományosan megalapozott világszemlélete alapján. „Ehess, ihass, ölelhess, alhass! A mindenséggel mérd magad! Sziszegve se szolgálok aljas, nyomorító hatalmakat. — Nincs alku, — én hadd legyek boldog! Másként akárki meggyaláz s megjelölnek pirosló foltok, elissza nedveim a láz.“

Igen, József Attila úgy képzelte el a rendet, hogy az a szabadságból, az eleven, küzdő emberiség szabad és értelmes akaratóból szélessék meg. „Emberek, nem vadak, elmék vagyunk“ — írta egy másik versében. Emberek, akiknek szabadsága nem absztrakció, nem formális jogok összege, hanem konkrét szükségletek kielégítésének lehetősége. A szocialista szabadság az ételnél és italnál kezdődik, hogy a mindenségig érjen el. És a mindenség szó sem elvont fogalom itt, hanem a dolgozó emberiség hatalmát és boldogságát jelenti. József Attila versében az a marxi tétel kísért, amely szerint a munkásságnak ép azért kell és lehet sikra szállnia az emberi kiteljesedésért, mert benne alázott meg a legteljesebben az emberi méltóság. E tétel nagyon megfogta József Attilát. „Elégia“ című versében, egy külvárosi sivár táj képét festve, hirtelen így szólt: „Az egész emberi világ itt készül. Itt minden csupa rom“. Igen, az emberi világ egésze romokból épül és az emberiségért az örök talajon azoknak kell helytállani, akiknél jobban „győzni fogó még meg nem alázott“. A forradalmi munkásnak nincs veszítenivalója. Birtoka semmi, tehát a mindent kell akarnia. Nincs alku: boldog lesz, vagy

elbukik, belesüllyed, beleromlik a nyomorba, a szolgaságba, a tüdővészebe.

Ezért írta József Attila *Ars poeticájának* nyolcadik és kilencedik szakaszában: „En nem fogom be pörös számat. A tudásnak teszke panaszt. Rám tekint, pártfogón, e század; rám gondol, szántván, a paraszt; engem sejdít a munkás teste két merev mozdulat között; rám vár a mozi előtt este suhanc, a rosszul öltözött.“

Mikor mindenki félrebeszél, vagy sunyin hallgatott, József Attila nem fogta be a száját. „Lélek vagy anyag még nem vagyok, s nem oly beces az irhám, hogy érett fővel szóltanul kibírnám, ha nem vagyok szabad;“ — írta egy másik, már idézett politikai versében. Nem fogta be a száját, hanem vádat emelt, panaszt tett, tiltakozott. Mégpedig a tudásnak, vagyis a tudománynak tett panaszt. A magyar nép elnyomatása ellen azokhoz a történelmi törvényekhez föllebezett, amelyekről tudta, hogy előbb-utóbb a magyar földön is érvényesülni fognak: a társadalmi haladás, a társadalmi forradalom marxi törvényeihez. Ezeket a törvényeket senki sem kutatta és ismertette a korabeli Magyarország iskoláiban; az uralkodó osztály abban az illúzióban ringatta magát, hogy egyszerű **ignorálással** semmivé teheti e törvények érvényét; s az osztályharcot megszünteti azáltal, hogy nem beszél róla. Csak a munkásság legképzettebb részében néhány tuat haladó entellektüelben élt a tudat, hogy a feudális kapitalista Magyarország sorsa megpecsételtetett, eljött egy új társadalmi rend kibontakozásának ideje. Ez a marxista élcsapat ismerte a törvényeket és értelmezte az eseményeket, amelyeknek visszhangját József Attila számos költeményében megtalálhatjuk: az 1929-es válságot, a mandzsuriai háborút, az amerikai munkanélküliség nagy méreteit, a német krízist, az olasz fasizmus abessziniai támadását, a spanyol polgárháborút, az 1937-es japáni támadást Kína ellen, a Népszövetség csődjét, amelyek mind egy új nagy háború árnyékát vetették előre. A magyar marxisták figyelték és értelmezni próbálták a nagy októberi forradalom utóhatásait is, a szovjet köztársaságokban végbemenő kísérletezést. A reakciós, tudatlan, középosztályal szemben az illegális kommunista és a legális szociáldemokrata pártban és szakszervezetekben tömörülő munkások, parasztok és értelmiségiek képviselték Horthy Magyarországon az európai tájékozottságot, a tudást, az igazi haladást. Ezért mondhatta joggal József Attila, hogy papok, katonák polgárok után, így lettünk végre **mi hú** meghallói a törvénynek; minden emberi mű értelme ezért bűg mibennünk, mint a mélyhegedű.“ Ennek a törvénytudó és törvénykező munkásságnak nevében folyamodott József Attila a tudományhoz; ennek a munkásságnak szövetségeseként és képviselőjeként hitte, hogy pártfogón tekint rá a század, vagyis hogy bármennyire kisebbségi sorsban, belső emigrációba szigetelten kell is élnie az elmaradt Magyarországon, végül mégis ő áll igazán összhangban korával, a XX. századdal, mégis ő jelenti itt a jelent, míg a többiek a multat; ő az eleven, míg a többiek hiába ágálnak, halottak.

Egy új nép, másfajta raj lépett föl a történelem színpadán, ennek a népnek, ennek az új emberfajtanak költője ő. Ezért gondol rá, szántván a paraszt; mert tőle, a törvénytudótól, a munkásvilágforradalom költőjétől várja a szabadító szót. Ezért sejdíti őt a munkás teste is két merev mozdulat között: mert ő mondotta ki elsőnek magyar földön, költői tökélyrel és tudós pontossággal, a munkás gondját, reményeit és akaratát. Hiszen, még mikor szerelmes verset írt, még akkor sem feledkezett meg

a munkásokról és parasztokról, még szerelmébe is belevonta őket, anynyira egynek érezte magát velük:

„Úgy kellesz, mint a parasztnak a föld, — írta József Attila
[megkívánt kedvesének

a csendes eső és a tiszta nap.

Úgy kellesz, mint a növénynek zöld,
hogy levelei kiviruljanak.

Úgy kellesz, mint a dolgos tömegeknek,
kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövőnk nem született meg,
munka, szabadság, kenyér s jószavak.

Úgy kellesz nekem Flóra, mint falun
villanyfény, kőház, iskolák, kutak;
mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat.

Mint minta, mint az erény a szegénybe,
s ez össze-vissza kusza szövevénybe,
társadalmunkba, elme kell, nagy fénybe',
mely igazodni magára mutat.“

Így jutott el József Attila poétikájában a költészettől a valóságig, a valóságtól az értelemig, az értelemtől a tudományos szocializmushoz és azon át a szocializmus megvalósításáért folytatott szervezett küzdelemhez. Így jutott el ahhoz az érzéshez, amelynél ihletőbbet és felemelőbbet nem ismerhet költő: a néppel való összetartozás és egység érzéséhez. És ez az összetartozás, ez az egység, József Attila érzékenységében nem maradt meg a nemzeti keretek között. Hiszen a küzdelemhez erőt és tudatot nem a magyar valóságból merített, amely száználmas volt és szégyenletes, hanem egy tudományból és egy mozgalomból, amelyek kezdettől kezdve és lényegük szerint nemzetköziek. Ezért találjuk Ars poeticájának 10. strófájában a következő szavakat: „S hol táborokba gyűlt bitangok verseim rendjét üldözik, fölindulnak testvéri tankok, szertedübögni rimeit.“

Vajon kik „a táborokba gyűlt bitangok“ — akiről versében beszél? Valóban, mit olvasott József Attila az újságokban, amikor Ars poeticáját írta? Azt olvasta, hogy mint egy másik versében mondja — „dúl a banda Spanyolhonban és fosztogat. Kínában elúzi egy bamba tábornok a parasztokat kis telkükéről. Had fenyeget. Vérben áznak a tiszta vásznak. Kínózzák a szegényeket. Hadi uszítók hadonásznak...“ Hiába is próbált József Attila megfeledkezni az emberiséget fenyegető veszélyekről, hiába igyekezett szerelemhez menekülni a kívül-belül leselkedő rémek előtt: szerelmes gyöngédsége ellen „tankkal, vasakkal felvonul az ember alja“. Kínában, Spanyolországban, Abessziániában, Németségországban ép úgy mint Magyarországon, ahol „cicáznak a szép csendőrtollak“, mindenütt, ahol az embert bántják, az ő verseit üldözik, mert: s íme **Ars poeticájának** lényege: a jó vers az, amely elválaszthatatlanul egységbe forr az emberi értelemmel és az emberi reményekkel. De a költő, akinek verseit üldözik, nincs egyedül, mint ahogy a spanyol köztársaságiakat sem hagyta el a nemzetközi munkásmozgalom s mint ahogy a látszat ellenére seholy sincsenek elhagyatva azok, akik a szabadsáért és haladásért szenvednek. A demokrácia és a szocializmus immár olyan eszmék, amelyek anyagi erővé váltak és szervezett munkások millióiban hadseregekben és tankokban öltöttek testet. És ezek a testet öltött eszmék

á la longue verhetetlenek, mert a történelem kibontakozó és fejlődés-képes erői állnak mögöttük. József Attila szilárdan meg volt győződve, hogy bármily veszett is a jelen világ, a haladás eszméi győzni fognak. Ezért fejezte be *Ars poeticáját* derűs biztatással, mintegy képletesen jelezve, hogy az igazi költő, bármily tragikus talajon áll is, optimista, azaz bízik az emberben, bízik abban, hogy a társadalmi viszonyok megváltoztatásával az ember is megneemesíthető.

Az *Ars Poetica* utolsó szakasza így hangzik: „Én mondom, még nem nagy az ember, de képzeli, hát szertelen. Kísérje két szülője szemmel: a szellem és a szerelem.“

E szakaszban József Attila egyszerre előre mutat: az emberiség szebb jövője felé; s a multba, azáltal, hogy visszatér költészete és temperamentuma igazi forrásához: a gyengédséghez és a jóságához. Egy ifjúkori levelében írta tanárának, a már említett Galamb Ödönnek: „Én feltétlenül bízom az emberben“. Később 1924-ben, amikor egy verse miatt bíróság elé állították, így védekezett: „Költeményem célja, visszaadni az embereknek a háború és forradalom következményeképpen megcsökkenett önbizalmukat.“ Ennek a bizalomnak, ennek a nemes, szelid humanizmusnak fénye ömlik el József Attila egész költészetén. Pályája kezdetén még naív volt a bizalom. De küzdelmes élete során elég alkalma volt találkozni az emberi gonoszság, önzés, erőszakoskodás megnyilatkozásaival. Megtanulta, hogy — mint a „Nagyon fáj“ című kötet egyik versében írta: „Családunkban a jó a jövevény“. De az egyéni és társadalmi csalódások nem ábrándították ki. „Ezt az emberiséget, hisz ember vagy, ne vesd meg“ — biztatta magát sötét éveiben. És valóban, egész költészetében arról van szó, hogy „ne lohadjunk, de mi férfiak férfiak maradjunk és nők a nők — szabadok, kedvesek — s mind ember.“ Ez a szó, hogy ember, mindvégig megőrizte József Attila számára tiszta, méltóságos és egyszersmint szinte játékos csengését. És ép ebben látom bátor realizmusa és tudatossága mellett költészetének erkölcsi jelentőségét. Előbb idézett ifjúkori levelében még azt írta: „Én most már nem is költőnek tartom magamat, hanem tanítónak.“ József Attila hű maradt ez ifjúkori elképzeléséhez. Az ő művészete valóban tanító művészet, amely a valóság illúzió nélküli szemléletére, az eszmékért, a szellem és a munka szabadságáért való merész kiállásra, mindenfajta szolgaság büszke elvetésére, a dolgozó néppel való azonosodásra és az emberiség jövőjében való hitre nevel. Örülünk annak, hogy a magyar nemzedékek hosszú sorai egy ily nagy költő segítségével tanulnak majd meg harcosak lenni úgy, hogy még a küzdelem hevében se feledkezzenek meg az emberséges eszmékről, amelyek meghonosításáért küzdenek.